

INSTITUCIONALIZACE JAKO PŘEKÁŽKA SOCIÁLNÍ INKLUZE OSOB SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

SOŇA VÁVROVÁ

Motto

„Až budete mít chvílku, zkuste si představit svět bez ústavů ukrývajících lidi, bez kterých jsou neústavní lidé ve svých životech dezorientovaní.“ (*Milan Cháb*)

Základní premisy

K institucionalizaci dochází u osob žijících v tzv. totálních institucích (typologii sestavil Erving Goffman), které jsou dlouhodobě izolované od běžného života ostatních členů společnosti.

Totální instituce v sociální oblasti – „ústavní“ zařízení.

Institucionalizace je překážkou sociální inkluze.

Prevence institucionalizace – podpora terénních a ambulantních sociálních služeb a především rodin a přirozených sociálních vazeb a sítí.

Počet osob žijících v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR (stav k 31. 12. 2008)

Druh pobytového zařízení sociálních služeb	Počet zařízení	Celková kapacita zařízení (celoroční pobyt)	Počet uživatelů sociální služby (celoroční a týdenní pobyt)
Domovy pro osoby se zdravotním postižením	225	15 113	14 604
Domovy se zvláštním režimem	150	7 396	7 016
Domovy pro seniory	452	37 733	35 945
Celkem	827	60 242	57 565

Pobytové sociální služby

Využití pobytové sociální služby je spojeno se změnou bydliště člena rodiny.

Rieger (2009) hovoří o odlučování obyvatele ostrova rodiny do instituce.

„Aktem zařazení nebo odebrání či odeslání odloučeného obyvatele ostrova rodiny do instituce začíná jeho odloučení.“ (Rieger, 2009: 19.)

Sociální inkluze versus institucionalizace

Stávající legislativní úprava vymezuje rámec potřebné podpory a pomoci pro osoby, které se ocitly v nepříznivé sociální situaci, tak, aby nedocházelo k jejich **sociálnímu vyloučení**.

Hlavní principy zákona o sociálních službách:

- vytvoření podmínek k uspokojování přirozených potřeb lidí v přirozeném sociálním prostředí,
- předcházení sociálnímu vyloučení,
- podpora sociálního začleňování.

Sociální exkluze

Zákon o sociálních službách:

„...vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace“.

Koncept sociálního vyloučení byl poprvé použitý ve Francii v 70. letech minulého století pro popsání situace specifických skupin obyvatel žijících na okraji společnosti. Tito lidé zůstali odloučeni od pracovních příležitostí a záchranné sociální sítě.

Sociální inkluze

Zákon o sociálních službách:

„...proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný“.

Pobytové sociální služby jako místo sociální exkluze

Lidé dlouhodobě žijící v rezidenčních zařízeních pro osoby se zdravotním postižením jsou mnohdy odříznuti od přístupu k vzdělávacím, pracovním a sociálně kulturním institucím, čímž jsou vyloučeni z přirozených sociálních vazeb a sítí. Dochází k postupnému zpřetrhání interpersonálních vazeb a sítí, čímž se stávají „sociálními mrtvolami“.

Sociální izolace jako důsledek sociální exkluze

Možné příčiny sociální izolace v přirozeném prostředí:

- dlouhodobá nezaměstnanost,
- závislost na sociálních dávkách,
- špatný zdravotní stav,
- rozpad rodiny apod.

Důsledek ➡ adaptace na podmínky sociálního vyloučení
➡ vytváření specifických hodnot a norem (důraz na přítomnost, neschopnost plánovat do budoucna, pocity beznaděje a bezmocnosti, přesvědčení, že člověk nemůže ovlivnit vlastní sociální situaci).

U osob v pobytových zařízeních = institucionalizace.

Témata komunikace uživatelů jedné pobytové sociální služby

strava (snídaně, obědy, večeře)	69	1.
zdraví a nemoc	47	2.
koupání (osobní hygiena)	46	3.
události v zařízení (co se událo a bude dít – brigáda, oslavy, svátky, vystoupení)	45	4.
vztahy mezi klienty (kdo, co, komu řekl či udělal, jak se kdo choval)	44	5.
cigarety, káva	44	6.
denní program a zájmová činnost v zařízení (malování, vyšívání, zpěv)	44	7.
rodina, domov, vztahy v rodině, očekávání návštěv a pobyty u rodinných příslušníků a známých	31	8.
vztahy mezi klienty a personálem (kdo má rád koho, kdo, co, komu řekl či udělal)	26	9.
smrt	20	10.
sladkosti, cukrovinky	20	11.
divadlo, kino, plavání, vycházky, výlety	20	12.
události v obci	15	13.

Témata komunikace uživatelů jedné pobytové sociální služby

televizní program, video	15	14.
práce v zařízení (třídění plastů, služba na vrátnici, práce ve skleníku, sběr papírového a plastového odpadu, úklid, mytí a utírání nádobí,)	15	15.
vztah k zaměstnancům (kdo z pracovníků má kdy službu, co jejich rodinní příslušníci)	12	16.
vzpomínky na dětství, rodinu a zaměstnání, život ve starém ústavu	9	17.
hudba (především dechovka), poslouchání rádia	7	18.
pošta (dopis, balík, časopisy, noviny)	4	19.
počasí, roční období	3	20.
ceny v obchodech, peníze, kapesné	3	21.
události ve světě	2	22.
pivo a alkohol	2	23.
víra v boha	1	24.
ošacení, oblékání se	1	25.

Institucionalizace (hospitalismus)

Proces, ve kterém se sociální role, hodnoty, představy a způsob chování jednotlivce stávají pevně spojené s organizací, sociálním systémem nebo společenstvím.

Člověk se stává postupem doby závislý na organizaci, která mu chtěla pomoci řešit jeho tíživou životní situaci.

Goffman (2007) popisuje institucionalizaci jako odpověď pacientů na byrokratické struktury a umrtvující procesy totální instituce.

Pobytová zařízení sociálních služeb jako totální instituce

U uživatelů pobytových sociálních služeb - symptomy institucionalizace - překážka při návratu do přirozeného sociálního prostředí.

Uživatelé zapomínají žít běžným způsobem života v každodenních interpersonálních vztazích a sítích.

Pokud jsou, bez předchozí přípravy, navraceni do přirozeného sociálního prostředí, nemusí novou životní situaci vždy zvládnout.

Institucionalizovaní lidé bývají ze života vně totální instituce traumatizováni, neboť jim schází dosavadní řád a přesná pravidla.

Příklady institucionalizace v umění

- Vězeňské drama natočené podle novely Stephena Kinga *Vykoupení z věznice Shawshank*,
- film *Přelet nad kukaččím hnízdem* v režii Miloše Formana,
- časoběrný dokument Heleny Třeštíkové *René*,
- kniha Joanne Greenbergové *Neslibovala jsem ti procházku růžovým sadem*.

Institucionální péče v sociálních službách

Péče poskytovaná v pobytových zařízeních sociálních služeb.

„Instituce mají vždy svou historii, které jsou výsledkem. Není možné instituci správně porozumět bez pochopení historického procesu, který vedl k jejímu vzniku. Už ze samotného faktu existence institucí vyplývá, že instituce řídí lidské chování tím, že předem stanovují vzorce chování, které lidskému jednání předurčují jeden směr ze všech teoreticky možných směrů.“ (Berger, Luckman, 1999: 58.)

Pobytová zařízení sociálních služeb jako byrokratické organizace

„Byrokratické formální organizace ovlivňují v moderní společnosti značnou část života všech občanů. Existuje ovšem zvláštní typ organizací, pro které je charakteristické, že ovlivňují prakticky veškerý život jisté části občanů. Do této kategorie náleží mimo jiné ... léčebny, především léčebny pro mentálně postižené jako institucionalizace zdravotní organizace.“ (Keller, 1997, s. 125.)

Znaky totálních institucí podle Goffmana

Prostředí, jež se v zásadním ohledu liší od životního světa běžných občanů moderní společnosti.

Místo sloužící současně jako bydliště i pracoviště.

Pod jednou střechou jsou provozovány téměř všechny aktivity.

Absence soukromého prostoru.

Veškeré činnosti probíhají za přítomnosti druhých osob podle předem stanoveného časového harmonogramu a pod dohledem autorit.

Postupné zpřetrhání sociálních vazeb.

Institucionální péče o osoby se zdravotním postižením

Giddens (1999) společně s Thomasem Szaszem považuje za samozřejmé, že by každý člověk měl mít právo žít způsobem života, který mu vyhovuje, a svobodně projevat své nálady, pocity a názory.

Pouze ten, kdo má pocit, že potřebuje pomoc, by měl mít možnost vyhledat potřebnou službu.

Dekarcerace jako cíl

Karcer - kázeňský trest, kdy žáci středních škol zůstávali za své přestupky proti školnímu řádu uzavřeni ve školách. Karcer, jako kázeňský trest, ještě nalezneme v našem školském řádu z roku 1922. Následně byl zrušen školním řádem z 12. 8. 1936 (Klimeš, 2002).

Doporučená literatura

- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. **Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění.** Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- CHÁB, M. **Svět bez ústavů.** Praha: QUIP, 2004.
- KELLER, J. **Sociologie byrokracie a organizace.** Praha: SLON, 1997.
- GIDDENS, A. **Sociologie.** Praha: Argo, 1999.
- GOFFMAN, E. **Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Inmates.** New Brunswick / London: Transaction Publishers, 2007.
- RIEGER, Z. **Návrat k rodině domů. Příprava klientů institucionálních služeb na návrat z odloučení.** Praha: Portál, 2009.